

El zen

INTRODUCCIONS, 4

Raquel Bouso

EL ZEN

AMB CONTRAPUNTS DE

Ramon Badia
James W. Heisig
Berta Meneses

FRAGMENTA EDITORIAL

Publicat per FRAGMENTA EDITORIAL, SLL
Topazi, 31, entl. 2.^a
08012 Barcelona
www.fragmenta.cat
fragmenta@fragmenta.cat

Col·lecció INTRODUCCIONS, 4
Consell assessor JOAN BADA
JOAN GÓMEZ I SEGALÀ
RAIMON RIBERA
FRANCESC ROVIRA

Primera edició SETEMBRE DEL 2008

Producció editorial IGNASI MORETA
Producció gràfica INÈS CASTEL-BRANCO

Impressió i relligat ROMANYÀ VALLS, SA
Verdaguer, 1
08786 Capellades

© 2008 RAQUEL BOUSO GARCÍA
pel text principal

© 2008 RAMON BADIA VIDAL
JAMES W. HEISIG
BERTA MENESES RODRÍGUEZ
pels textos respectius

© 2008 FRAGMENTA EDITORIAL, SLL
per aquesta edició

Dipòsit legal B. 37.111-2008
ISBN 978-84-92416-08-0

Aquesta obra ha comptat amb l'ajut
del Departament de la Vicepresidència

RESERVATS TOTS ELS DRETS

ÍNDEX

INTRODUCCIÓ	7
I LA PRÀCTICA DEL ZEN	17
1 <i>Zazen</i>	17
2 <i>Sanzen</i>	24
<i>Koan</i>	28
3 <i>Samu</i>	33
II LA FORMACIÓ DE LA TRADICIÓ	39
1 <i>Aproximació a la història del zen</i>	39
L'Índia: les bases doctrinals	39
La Xina: els orígens del <i>chan</i>	43
Bodhidharma: l'ensenyament al marge de les escriptures	45
Huineng i el despertar sobtat	47
Linji i l'home vertader sense rang	50
Les Cinc Cases, les Cinc Muntanyes i els Deu Temples	53
Sincretisme i declivi	54
El buddhisme <i>son</i> a Corea	56
El Japó: l'arrelament del zen	59
Dogen: seure i abandonar cos i ment	60
La Cultura de les Cinc Muntanyes	63
Ikkyu i el zen Rinka	64

Transformacions del zen en l'era moderna	65
L'escola Obaku	66
Bankei i Hakuin	67
El zen des del període Meiji	69
2 <i>El zen i les arts</i>	71
La via de les flors (<i>kado</i>) i els jardins	78
La via del te (<i>sado</i>)	82
La via de l'escriptura (<i>shodo</i>) i de la pintura	85
La via poètica: <i>haiku</i> i <i>renku</i>	87
Les arts escèniques: teatre No	89
La via marcial (<i>budo</i>)	91
III LA VISIÓ ZEN DEL MÓN	93
1 <i>Paraules i silenci</i>	93
2 <i>Forma i vacuïtat</i>	101
3 <i>Alliberament i vida quotidiana</i>	109
IV EL ZEN EN EL MÓN CONTEMPORANI	115
1 <i>Art i contracultura</i>	120
2 <i>Filosofia i ciència</i>	122
3 <i>Psicoteràpia</i>	124
4 <i>Diàleg interreligiós</i>	126
CRONOLOGIA	129
CELEBRACIONS	133
GLOSSARI	135
BIBLIOGRAFIA COMENTADA	145
CONTRAPUNTS	149
Zen a Occident, zen a Orient, <i>Ramon Badia</i>	151
¿Què es veu quan els llums s'encenen?, <i>James W. Heisig</i>	159
La flor de lotus, <i>Berta Meneses</i>	165

INTRODUCCIÓ

D'ENTRE TOTES les tradicions espirituals asiàtiques el zen és segurament, amb el buddhisme tibetà, la més coneguda a Occident. Durant la dècada dels seixanta del segle xx, arran del gran interès que va suscitar, sobretot als Estats Units, es va arribar a parlar de moda cultural: mentre alguns hi veien una possible sortida a una crisi personal o epocal, altres observaven amb suspicàcia les contradiccions inherents a l'acceptació entusiasta i acrítica d'un tipus de pensament oriental aliè a la mentalitat occidental. Aviat van proliferar publicacions, acadèmiques i de divulgació, i es van desencadenar múltiples reaccions artístiques i culturals ja que, a banda de l'àmbit més propi de la teologia o, en particular, del diàleg interreligiós, va ser en els camps de la filosofia, la psicologia, la literatura i l'art on més es van manifestar els efectes d'aquest encontre intercultural. ¿Quines raons expliquen la fascinació que exerceix el zen en el món occidental? ¿Són les ma-

teixes que han mantingut viva aquesta tradició secular en els països asiàtics?

Des de l'antiguitat, els europeus han rebut notícies, esporàdiques i més o menys fidedignes, de les pràctiques i creences religioses asiàtiques, però no fou fins a finals del segle XVIII i principis del XIX que es va encetar una considerable atracció per l'Orient, focalitzada en l'Índia i encapçalada per alguns intel·lectuals romàntics alemanys, molts dels quals eren membres de societats secretes vinculades a l'esoterisme. L'interès va decaure de seguida i només es mantingué en cercles erudits restringits —on van néixer els estudis orientals—, fins que a finals del segle XIX ressorgí àmpliament, aquest cop de la mà d'una entitat oculista: la Societat Teosòfica. No és fins aleshores que es pot parlar pròpiament d'una trobada històrica amb l'Orient, perquè fins a aquell moment no es comptava amb un coneixement gaire precís de l'altre ni amb la transmissió social d'un descobriment individual que fes néixer una memòria col·lectiva.¹ Aquestes condicions es donen a finals del segle XIX i es perllonguen al XX, quan un seguit d'iniciatives troben un terreny idoni per ser acollides en la insatisfacció d'amplis sectors de la població occidental davant el domini del

1. Vegeu Frédéric LENOIR, *El budismo en Occidente*, Seix Barral, Barcelona, 2000, p. 14.

materialisme i el racionalisme cientista, d'una banda, i l'allunyament de les institucions eclesiàstiques tradicionals, de l'altra.

En concret pel que fa a la introducció del zen a Occident, un esdeveniment sense precedents va ser la participació del mestre zen japonès Soen Shaku al Parlament de les Religions celebrat a Chicago el 1893. Tanmateix, la tasca més significativa de divulgació del zen va ser realitzada pel seu prolífic deixeble Daisetz T. Suzuki (1870-1966), que va romandre onze anys als Estats Units per col·laborar amb l'editor Paul Carus en la traducció de textos sagrats asiàtics. A la llum dels testimonis que ens han arribat sobre la personalitat de Suzuki, podem dir que no va ser únicament l'exotisme del tema el que va atraure un gran públic a escoltar les seves conferències o llegir els seus llibres; va ser més aviat el seu carisma el que va deixar una indeleble impressió en aquells que hi establien contacte. Suzuki va obrir en bona part el camí en la difusió del zen a altres estudiosos i mestres zen, motiu pel qual la seva aportació ha estat cabdal en la història de la recepció del zen a Occident, i també al seu propi país d'origen.

Així ho recordava, en un context força diferent, l'any 2003 el filòsof japonès Shizuteru Ueda, professor emèrit de la Universitat de Kioto, davant un auditori ple d'universitaris a Barcelona. A començaments del segle XXI, el llegat de Suzuki està sent valorat crí-

ticament, revisat i ampliat. Els materials sobre el pensament asiàtic són abundants i variats, i aquest cada vegada és més conegut directament en les llengües originals en què s'expressa. Cada cop hi ha més llocs en tot el món on es poden trobar centres per aprendre i practicar les tècniques de meditació zen. Alguns termes d'aquesta tradició resulten familiars al públic general, i el mateix nom de *zen* és emprat freqüentment en la publicitat. I amb tot, tal com feia Suzuki unes dècades abans, Ueda ha tractat en nombroses ocasions d'apropar als seus oients europeus l'encara desconegut món del zen. Aquesta distància i desconeixement també es donen a la Xina actual, on la seva presència és mínima, i al mateix Japó, on la tradició es manté arrelada des dels seus inicis. També allà moltes persones, com el mateix Ueda, han entrat en contacte amb el zen a través de les obres de Suzuki, tot i que en el seu cas el va arribar a conèixer personalment, una trobada que —afirma— li va marcar la vida.

De fet, atès que el zen es constitueix fonamentalment al voltant d'una experiència peculiar de la realitat, és el testimoni que en pugui donar una persona viva, si no la pròpia recerca existencial de cadascú, la millor manera d'aproximar-s'hi. I malgrat això, sigui quina sigui la manera com es produeixi la trobada amb el zen o l'empremta que deixi en la pròpia vida, potser l'única cosa imprescindible per atansar-s'hi si-

gui la disposició a escoltar el que aquesta antiga forma de saviesa té encara actualment el poder de comunicar. Segurament, la pregunta avui no és tant la que es feien al segle passat de si l'home occidental, dipositari d'una tradició religiosa monoteïsta i d'un pensament lògic que ha assentat les bases de la ciència moderna, pot acollir una visió del món de caire aparentment «irracional» o «místic» com la zen. Fa temps que els pobles d'Orient s'afanyen a absorbir la ciència i la tècnica d'origen occidental i a construir modernes societats de consum, mentre Occident cerca d'incorporar les formes de saviesa orientals. La ciència ha esdevingut un patrimoni comú que no coneix fronteres, i l'espiritualitat s'alça com una dimensió incontestable i irrenunciable de l'ésser humà. Si ambdues no tenen motius per excloure's, potser la pregunta més rellevant ara podria ser si l'ésser humà, en el seu conjunt, és capaç de dirigir el seu coneixement i la seva acció no a establir formes de domini sinó de convivència respectuosa, i si això és possible sense una vida espiritual plena.

Certament, el zen té molt a oferir en aquest sentit, però a més aquesta pregunta situa en un segon pla antics debats que veuen un conflicte insoluble entre la raó i la fe, l'acció i la contemplació, l'exclusivisme i el sincretisme, o en la definició mateixa del zen com a religió o filosofia. Intentar situar el zen amb relació a categories com aquestes continua sent una qüestió her-

menèutica de primer ordre, ja que quan ens enfrontem a una producció cultural diferent de la pròpia convé començar per aclarir des de quina posició s'interpreta, a partir de quines categories i des de quines premisses. El zen no encaixa en una definició gaire restrictiva de religió en la mesura que refusa ser associat a qualsevol tipus de dogma, fe, creença o objecte de culte particular, i el seu punt de vista transcendeix l'oposició entre sagrat i profà. Malgrat comptar amb els seus propis temples i monestirs, preceptes i mètodes, escriptures i imatges, el zen és conegut per la irreverència de què en ocasions fa ostentació. Tampoc no es pot titllar de filosofia en un sentit estricte, atès que no s'interessa per demostrar els seus principis amb teories o arguments ben fundats racionalment, no ha elaborat un pensament sistemàtic i, malgrat el seu caràcter «iconoclasta», conté un aspecte clarament devocional. Amb tot, no es tracta que no serveixin categories alienes per definir-lo, sinó que el zen defuig ser classificat o circumscrit perquè un dels aspectes que més clarament posa en relleu és que per comprendre realment una cosa cal experimentar-la un mateix, no n'hi ha prou amb explicacions de segona mà o idees preconcebudes. Qualsevol denominació és vista pel zen com una limitació, ja que, incapaç de donar compte de la realitat en la seva complexitat i diversitat, no fa sinó detenir el flux de vida que la recorre.

Això no obstant, per evitar caure en una excessiva mitificació o tancar tota possibilitat de diàleg amb aquesta tradició, queda oberta la possibilitat de tractar de comprendre el llegat del zen en els seus propis termes, en el seu context i des de la consciència que en l'intent projectarem inevitablement els nostres prejudicis culturals. I en aquesta temptativa d'aproximació, el primer que podem constatar és que el zen va néixer i s'ha desenvolupat bàsicament en el si del buddhisme.

El buddhisme sorgeix a l'Índia com a escola d'espiritualitat o moviment religiós als voltants del segle v aC. El camí que proposa segueix les ensenyances atribuïdes a un personatge històric que va viure entre el 559 aC i el 478 aC, conegut com el Buddha, el Despert. Segons la tradició, Siddharta Gautama, Shakyamuni, impulsat per un anhel de coneixement, renuncià a la seva família i vida acomodada. Després de rebre les ensenyances de diferents guies espirituals i practicar un rigorós ascetisme, decebut davant la inutilitat dels seus esforços, hauria decidit asseure's sota un arbre esperant trobar resposta a l'enigma sobre l'existència que l'inquietava. Fins a la seva mort es dedicà a compartir amb els altres el que va experimentar aleshores i a mostrar-los el camí per arribar-hi.

Aquí trobem dues dimensions, autorealització i ensenyança, que conflueixen en la idea tradicional índia

de Dharma. Aquest mot sànscrit seria l'equivalent més aproximat del que entenem normalment per *religió*, tot i que vist com a veritat eterna i universal no reservada a una religió en particular, de la qual el *Buddhadharma* seria només un aspecte. De fet, el buddhisme apareix com una via heterodoxa, juntament amb el jainisme, davant l'elitisme i l'anquilosament ritual i doctrinal de la tradició brahmànica que més tard serà coneguda com *hinduisme*. A la mort del mestre, els seguidors del Buddha, organitzats en una comunitat de caire monàstic, començaren a fixar les seves ensenyances a fi de preservar-les i difondre-les, i a mesura que guanyava prestigi com a institució augmentava el perill d'enrigidir-se, cosa contra la qual el zen es presenta com a revulsiu. El zen fa seu l'inconformisme del Buddha amb les formes establertes i la recerca d'una de pròpia: la persona exemplar —sosté— és oberta i no coneix la parcialitat; si es limita a una sola forma deixaria la resta inexplorada i, en conseqüència, seria incapaç d'adaptar-se a cada situació diferent.

Els orígens del zen se situen a la Xina del segle VII. Els debats i les discrepàncies a l'hora d'interpretar i viure les ensenyances del Buddha, com també l'expansió en territoris cada cop més allunyats del nucli original, havien derivat en la distinció de tres grans corrents de transmissió de la doctrina: el *theravada* ('escola dels antics'), influent al sud-est asiàtic (Sri Lanka, Myan-

mar i Tailàndia); el *mahayana* ('gran vehicle'), estès per la Xina, el Vietnam, Corea i el Japó; i el *vajrayana* ('vehicle del diamant') o *tantrisme buddhista*, amb una gran presència al Tibet i en menor mesura a Mongòlia, Manxúria i el Japó. El zen sorgeix dins el corrent mahayana, tot i que també ha exercit la seva influència en àrees on predominen altres formes de buddhisme.

Des dels seus inicis, el zen remet a l'experiència original de Buddha com a model per a tot aquell que s'aventuri en la recerca d'allò que considera primordial: el coneixement d'un mateix. Es funda i s'articula al voltant d'una experiència, interior i individual, d'autoconeixement, des del convenciment que tot ésser humà pot experimentar el despertar del Buddha —és més, pot esdevenir Buddha—, i convidant qui ho desitgi a validar aquesta creença per si mateix. L'experiència del despertar no pertany, per aquest motiu, a un temps o un lloc determinats, però cada cop que es realitza s'esdevé en un temps i un lloc concrets, que condicionen necessàriament la manera com la comprendre qui l'ha viscuda.

Per tant, en les pàgines següents proposem, tal com va suggerir Suzuki, prendre en consideració l'experiència zen a partir de les diverses maneres en què s'ha expressat en la història i que la diferencien d'altres escoles buddhistes, religions i sistemes de pensament. Començarem per explorar el lloc de l'experiència, les

condicions que la fan possible. A continuació veurem les mediacions que han permès articular les diferents comprensions d'aquest tipus d'experiència: segons s'han manifestat en el temps —la formació de la tradició— i des del punt de vista del seu significat filosòfic i religiós —la visió del món en què s'inscriu la singular experiència zen de la realitat i la manera com és comunicada. Per últim, examinarem les transformacions recents i els diversos camps aliens a la tradició que se n'han fet ressò.

I

LA PRÀCTICA DEL ZEN

EL MOT JAPONÈS *zen*, com el coreà *son*, és la lectura del xinès *chan*, probablement una forma abreviada de la paraula xinesa *channa*, que tradueix la sànscrita *dhyana* o la pali *jhana* i que designa un estat de meditació, contemplació o concentració profunda.

I. ZAZEN

Seguir la via del zen significa principalment meditar. L'escola zen ha desenvolupat en el transcurs de la seva història un tipus específic de tècnica meditativa a la manera de les tradicions yòguiques índies. La meditació típicament zen, anomenada *zazen*, consisteix a seure amb les cames creuades —cosa que es coneix com *posició del lotus*—, l'esquena recta, les mans oberetes recolzades en el dors i els ulls entreoberts i, en silenci, respirar profundament i en calma. Segurament,